Begtimur, Mehmet Emin (2018). İlk Matbaanın Mucidi, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2018/12, s. 160-168.

İLK MATBAANIN MUCİDİ

"Aslanlar kendi hikâyelerini yazmadıkça, avcıların hikâyelerini dinlemek zorundadır." Afrika Atasözü

Mehmet Emin BEGTİMUR[*]

Geliş Tarihi: 22.07.2018 ***Kabul Tarihi: 08.11.2018***

Özet

Matbaanın kullanılmaya başlamasıyla önce gazeteler sonra kitap ve dergiler ortaya çıkmış, basılan bu yazılı basın ürünleri halk kitlelerini derinden etkilemiştir. Avrupa'yı ortaçağ karanlığından aydınlığa çıkaran en önemli etken de matbaa olmuştur. Matbaanın insanlık için yaptıkları sadece bunlarla kalmamış; matbaa sayesinde siyasetten askeriye'ye, kütlüden edebiyata, dinden bilime kadar olan birçok alanda reformlar gerçekleştirilmiştir. Şüphesiz ki, aydınlanmanın, Rönesans'ın, modernleşmenin ve hatta şu an geldiğimiz noktadaki yüksek teknolojinin de gelişmesinde matbaanın rolü gerçekten büyüktür. Günümüze kadar bu kadar bilginin kaydedilmesi, korunması, yayılması ve kuşaktan kuşağa aktarılması hem matbaa aracılığıyla mümkün olmuştur.

Bu çalışmamızda, çok eski dönemlerden günümüze kadar insanlığın en önemli iletişim araçlarından biri olan matbaanın, ilk olarak Uygurlar tarafından icat edildiği tarihi ve arkeolojik kanıtlarla ispat edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Uygur, Matbaa, Tarih, Arkeoloji.*

FOUNDER OF ELEMENTARY PRINTING PRESS

Abstract

With the begining of using the printing press, firstly newspapers, then books and magazines were emerged, and these printing press products affected communities deeply. The most important factor that brought Europe from the Medieval Darkness to birght was printing press too. waht the printing technology doing for humanity is not limited by these; thanks to the printing press, reforms had being done in many fields, in politics, military, culture, literature, religion and science. There is no doubt that, the role of the printing press in enlightenment, Renaissance, modernization, and even the development of high technology at the moment we are in is very big actually. It is possible to save, protect, spread and transform so much information from one generation to another via printing technology.

In this study, we have proved that the printing press, one of the most important tools of communication for mankind from the ancient times to the present, was firstly invented by Uyghurs, with historical and archaeological evidences.

Keywords*: Uyghur, Printing Press, History, Archeology.*

[*] *Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, e-posta: abegtimur@gmail.com*
Orcid: 0000-0003-4458-3976

Giriş

İnsanoğlunun iletişime ve iletişim araçlarına olan ihtiyacı insanlık tarihi kadar eskidir. Zaman içerisinde duygu, düşünce ve yaşantılarını dile getirmek için kalıcı şekiller geliştirmiş, basit resimlerden, sembolik biçimlere ve sonuçta harf dizilerine ve yazı sistemlerine ulaşmıştır. Taş, metal ve tahta gibi malzemeleri oyarak kalıplar elde etmişler ve bunların yardımı ile ilk matbaayı ortaya çıkarmışlar.

Matbaanın icadıyla yazı daha sistemli bir şekilde birlikte bilgiyi çoğaltma, aktarma, yayma ve saklamanın aracı olarak kullanılmıştır. Ama sanayinin en önemli iş alanlarından birisi olan matbaacılığın toplumumuz tarafından öğrenilmeye başladığı dönemlerde bu teknolojinin kabul görmesi epey zaman almış ve bu kabullenme farklı toplumlarda farklı sorunları da beraberinde getirmiştir. Mesela, Fransa, İtalya, Almanya ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerinde matbaanın kullanılması bazı kilise ve Hıristiyan tarikatları tarafından tepki ile karşılanmış, hatta engellenmeye çalışılmıştır. Bunun sebeplerinden biri, matbaa aracılığıyla çoğalan kitapların kilise kürsülerinin önemini azaltmış olması, bir diğer sebep ise işsiz olan Hıristiyan rahipleri kitap kopya ederek geçimini saklıyorlardı, matbaanın kullanımı ile bu karlı işinin sona ermesiydi. Gerçi bu yaşananlar ilk zamanlarda matbaanın gelişimini uzun süre engellediyse de Gutenberg'le birlikte matbaacılık gelişmeye başladı. Ortaçağ Avrupası'nda matbaa, bilim ve dini büyük ölçüde etkiledi. Müteharrik harflerle basma sanatı, Hollanda ve Almanya'da tatbik edildi. Bu sayede birçok kitap basılıp dağıtıldı ve bu teknoloji sürekli geliştirilerek fark biçimlerde günümüze dek kullanılmaktadır. Demek matbaa, günümüzde hem kendi varlığını sürdürmekte olan, bilginin kuşaktan kuşağa aktarılmasını ve kültürlerde köklü değişimlerin oluşumunu sağlayan bir iletişim aracıdır.

1. Matbaa Makinesinin Mucidi-Johannes Gutenberg

Bugünkü anlamıyla matbaanın icadı, 1450'de basım sanatının merkezi olarak kabul edilen Almanya'nın Mainz kentinde doğan ve modern basımın temelini atmış olan alman Johannes Gutenberg'e aittir.

Mekanik prensibe dayanan ve dünyanın seyrini fikirsel olarak da etkileyen matbaa, 1450 yılında Johannes Gutenberg tarafından Almanya'nın Mainz şehrinde geliştirilmiştir. Bu matbaa sistemi, her bir harfin birbirinden bağımsız olarak yer değiştirmesine olanak tanıdığı için "Devşirilebilir Harf Karakterleri" ya da "Hareketli Metal Harfler" (movable type) olarak da anılmaktadır (Becer, 1997: 92). Johannes Gutenberg, geliştirdiği baskı sisteminin yanı sıra kuyumculuk bilgilerini kullanarak kurşun alaşım harfler ve bu alaşıma uygun olan yağ bazlı bir mürekkep de üretmiştir. Böylece tahta baskının yerini, sıcağa ve aşınmaya karşı daha dayanıklı bir malzeme olan metal harfler almıştır (Man, 2009: 124).

Bu nedenle Gutenberg'in hareketli metal harf sistemi Şüphesiz ki, aydınlanmanın, sanayileşmenin, modern hayatın ve hatta şu anki teknolojik gelişmelerin en büyük müsebbibi olmuştur. Çünkü yazı milattan önce 5000'lı yıllarda bulunmasına rağmen toplum tarafından öğrenilmesi ve benimsenmesi 6500 yıl sonra ancak gerçekleşebilmiştir. Yazının insan hayatındaki gerçek değerinin anlaşılması ve bilginin sistematik aktarımını üstlenmesi 1450'lerde matbaanın icat edilmesiyle mümkün olmuştur.

Batı ülkelerinin ortaçağ karanlığından çıkması ve aydınlanması ve Asya ülkelerinden bu denli ileri gitmesi yine matbaaya borçludur. Çünkü batı toplumu, çoğu doğu toplumunun hiç deneyimlime imkânı bulamadığı yazılı kültürü yaşamıştır ve bu aşamadan geçmiştir. Şöyle ki, 1450'de Gutenberg'in matbaa makinesini icat etmesinden 1650'lerde resmi gazetenin ortaya çıkmasına kadar, batıda 200 yıla yakın bir süreçte çeşitli konularda milyonlarca kitap basılmıştır. Gerek dini gerekse kültür sanatla alakalı bu kitaplar,

tolumda okuma alışkanlığı oluşturmuş ve dolaysıyla bireylerin aydınlanmasında ve özgürleşmesinde büyük rol oynamıştır.

1650'lerden 20.yüzyılın başlarına kadar (yani radyonun icadına kadar) olan 250 yıllık süreçte kitabın yanı sıra gazete ve dergi de toplum hayatında kendi yerini bulmuştur. Başka bir ifadeyle, ilk matbaa makinesinin icat edildiği 1450'lerden radyonun icat edildiği 19. Yüzyılın sonlarına kadar olan 450 yıllık süreçte kitap, gazete ve dergi olmak üzere yazılı kültür ürünleri batı toplumunun en önemli parçası haline gelmiştir. Sonra radyo ile tanışmış, 30-40 yıl sonra televizyon hayatına geçilmiştir. Batı toplumunda ilk önce yazılı kültür oluşmuş, okur-yazarlık gelişmiş ve halk aydınlanmaya başlamış, sonra işitsel ve görsel kültüre geçilmiş ardından şimdiki sanal kültürü yaşamaktadır. Yani, batıda aydınlanma süreci kitap kültürü, gazete ve dergi kültürü, işitsel-görsel kültür ve sanal kültüre paralel bir şekilde aşama aşama ve sağlam temellerle gelişmiştir.

Doğu coğrafyasına baktığımızda, Osmanlı'da özel teşebbüsçüler batıdan matbaa makinesini getirmişse bile 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar matbaanın kullanımına izin verilmemiş, Avrupalılar 1450'lerden 1850'lere kadar 400 yıllık üsreçte kitap basarak halkı aydınlatırken, Osmanlı sarayında Şeyhul-İslamlar matbaa makinesinin kullanımının caiz olup olmadığını tartışıyorlardı. Bu nedenle Osmanlıda kitap kültürü dediğimiz aydınlanmanın ilk süreci hiç yaşanmamıştı. 1831'de Takvmi-Vakayı'nın yayımlanmasıyla toplum gazete ile bir nebze tanışmış ama bu kısa süreç içerisinde köklü bir yazılı kültür şekillenememiştir. Ardından yazılı kültürü yaşayamadan ve teknolojik gelişmelere önhazırlık yapamadan hızlı bir şekilde radyo, tiyatro, televizyon sinema kültürüne adapte olan doğu toplumu şimdiki sanal kültürün gönüllü tutsakları oluvermiştir. Gün geçtikçe genişleyen bu bilgi bombardımanına karşı ne eleştirel okuma oluşmuştur ne de gereksiz bilgi yığınına karşı bir bilgi diyeti. Sanal dünyadan gelen her şeyi gerçek bilip yutmaktadır.

Bilindiği üzere matbaa, teknik bir icat olmaktan öteye giderek, Avrupa'da çok sesliliği ve kitlesel iletişim kültürünü geliştirmiş, bir kaç yüzyıllık zaman zarfında büyük bir bilgi patlamasının yaşanmasında rol oynamış, modern dünyanın fikirsel temellerini atmıştır. Edebiyattan bilime, eğlenceden yemek kültürüne, mizahtan modaya dek farklı düşüncelerin toplumun birçok sınıfı arasında paylaşılmasına matbaanın rolü hiç küçümsenemeyecektir.

2. İlk Matbaanın Mucidi Kim?

2.1. İlk Matbaanın Mucidi İle İlgili Doğru Olarak Kabul Edilen Yanlışlar

Uzun yıllardır bilim çevrelerinde Gutenberg'in matbaa makinesinden önceki ilk matbaa teknolojisinin kimler tarafından ne zaman bulunduğu önemli bir tartışma konusu olagelmiştir. Gerek Türkiye'de olsun gerekse diğer ülkelerde olsun, birçok araştırmacı, matbaanın Çinliler ya da Japonlar ve hatta Kore'liler tarafından bulunduğu fikrini savunmaktadır.

Dünya literatüründe kâğıt, matbaa, barut ve pusula Çinlilerin "Dört Büyük Buluşu" olarak yer almaktadır. Bu dört buluş, insanlığın uygarlık tarihinin dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Çin'in tarihi kaynaklarında da aynı ifadeleri bulmak mümkündür.

Sheng'e göre (2010), ilk matbaa milattan sonra 751.yılında Çinliler tarafından icat edilmiştir. Başka bir Çin'li tarihçinin eserinde de "matbaa ile basılmış ilk iki yazılı eser 877. ve 882 yılına aittir" (Shen, 2008) ifadelerine yer vermektedir. Diğer bir araştırmacı Zhao (2000) ise matbaanın milattan sonra 800. Yüzyılda Çinliler tarafından bulunduğunu iddia etmektedir. Lakin bu eserlerinde bu iddiaları için her hangi bir tarihi ya da arkeolojik kanıt gösterilmemiştir.

Türkiye'de de birçok saygın araştırmacı ve akademisyenler de her hangi bir kaynak ve referans göstermeden ilk matbaanın Çinliler tarafından icat edildiğini dile getirmişlerdir. Hatta birçok ders kitapları ve akademik çalışmalarda da bu yanlışlık yerleşiklik kazanmıştır. Bunlardan birkaç tanesine göz atmanın konumuzu aydınlatmak açısından yararı olacaktır.

Prof. Dr. Ural Akbulut "matbaayı Gutenberg değil Çinliler keşfetti" başlıklı makalesinde her hangi bir kaynak göstermeden "Avrupa'yı matbaa ile tanıştıran Gutenberg oldu ancak matbaa onun değil Çinliler'in icadıdır…. Çinliler, kumaşa desen basılan tahta kalıp tekniği ile kâğıda yazı basmayı da keşfetti" demektedir. Yine aynı şekilde, Türkiye'de iletişim tarihinde en önemli kitaplardan biri olan Prof. Dr. Atilla Girgin'in "Türkiye'de Yerel Basın" adlı kitabında da "matbaanın ilk kullanılması uzak doğu'da başlamıştır. Modern baskı tekniğine en yakın, bilinen baskı, 8.yüzyılda Japonya'da başlamıştır" ifadesi yer almaktadır. Bu kanı ile ilgili açık delil ve kanıtlara başvurulmamıştır. Anna Britannica'nın "Basım" adlı kitabında ise "Hareketli harfler ile sağlanan basım tekniği 1041-1048 yılları arasında Çinli simyacı Bisheng gerçekleştirilmişti" ifadeleri yer alırken tarihi ya da arkeolojik kanıttan bahsedilmemiştir.

Gültekin Yıldız'ın "Neferin Adı Yok, Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devletinde Ordu ve Toplum" adlı eserinde ise şu ifadelere rastlamak mümkündür: "11. yüzyıla gelindiğinde ise Çinliler tipo baskı tekniğinin ilk modelini oluşturdular. Bu yöntemle metni oluşturan şekil ve harf kalıpları yaparak bu kalıpları birden fazla işte kullanmayı amaçladılar. Çinlilerin geliştirdiği bu baskı teknolojisini kıtalar arası milletleri de topyekün etkileyen kavimler göçü ile beraber Türkler ve Moğollar üzerinden Avrupa'ya kadar taşındı (Yıldız, 2000: 158-159).

Buna benzer birçok örneğe hem yabancı kaynaklardan hem de yerel kaynaklardan ulaşmak mümkündür. Fakat konumuzun dağılmaması amacıyla kısa keserek, ilk matbaanın mucidi ilgili yerel ve yabancı, tarihi ve arkeolojik kaynakların yardımıyla ilk matbaanın mucidini bulmaya çalışacağız.

2.2. İlk Matbaanın Geliştirilmesiyle İlgili Tarihi ve Arkeolojik Kanıtlar

Bir kısım Çince basılı kitabelerin bulunmasıyla, her ne kadar ilk matbaanın Çinliler tarafından başlatıldığı şeklinde kanı yaygın ise de, aslında ondan önce de bir takım basım tekniklerinin kullanıldığı bilinmektedir. İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Profesörü Helmuth Theodor Bossert, 2.Türk Tarihi Kongre'sinde sunduğu "Tab Sanatının Keşfi" adlı bildiride, Pisheng adlı bir Çinli demircinin kitap basma amacıyla 1041 yılında metal Çin harfleri ürettiğini söylemektedir. Ancak, bu baskı tekniği tek harflerin bir araya getirilerek dizilmesi şeklinde değil, tek parça blok olarak (mühür şeklinde) yapıldığı için, matbaanın başlangıcı sayılmamaktadır (Gerçek, 1939: 10-11). 20.yüzyılın başlarında Çin'in batısında bulunan Kansu eyaletinin Tunhuang[1*]bölgesindeki bir mağarada Uygur alfabesi ile yazılmış elyazmanın yanı sıra, bazı ahşaptan yapılmış matbaa harflerinin de bulunmuş olması, Uygurların daha 9.yüzyılda matbaayı bildiklerinin ipuçları sayılabilir (Gerçek, 1939: 16).

Arkeoloji Profesörü Bossert, basım sanatının bir toplumda icat edilip geliştirebilmesi için, o toplumda üç önemli koşulun yerine getirilmiş olması gerektiğini de dile getirmektedir:

1. Harf sayısı az bir abece kullanılması,

2. Okuma arzusunun artmış ve kitapların çok kullanılıyor olması,

3. Kâğıdın bilinip kullanılması (Bossert, 1937).

* Tunhuang: Çince Dunhuang olarak bilinir. Qinghai, Kansu ve Uygur Özerk Bölgesinin kesişiminde yer alan tarihi bir ilçedir. Daha detaylı bilgi için bkz. (URL-1)

Şimdi biz yukarıdaki üç önemli koşulu ölçüt alarak, matbaanın kim tarafından ne zaman icat edildiğini somut delillerle ispat etmeye çalışalım:

Çinliler, kâğıdı biliyorlardı, fakat binlerce harften oluşan Çin abecesi baskı açısından teknik sorunlar çıkaracaktır. Çin yazısında 800 kadar esas hece vardır. Bunlar yan yana getirilerek kelimeler oluşturulur. Çinlilerin bir günlük gazete okuyabilmeleri için en az 2500, bilimsel bir yazı yazabilmeleri içinse en az 40.000 kelime bilmeleri gerekmektedir (Erdoğan, 1966).

Çinliler yekpare kalıp kullanmış olup, bu da matbaa tekniği değildi. Okuma yazma ve kültür düzeyleri çok yüksek olan Uygurlar da kalıp baskıyı biliyorlardı. Ayrıca 14 harfli Soğdi alfabesine birkaç ekle aldıkları sade bir alfabeleri vardır. Bu uygun ortam içinde, onların matbaa tekniğini bulduklarını gösteren somut veriler vardır: Kan-su bölgesinde Tun-Huang'da bir mağarada tahtadan bazı Uygur matbaa harfleri Uygurca yazma kitapları ele geçirilmiştir. Bunların M.S. 700-900 yıllarında yapıldığı anlaşılmıştır (Binark, 196(8): 3).

Demek yukarıdaki kanıtlara bakıldığında ve Profesör Bossert'in bahsettiği üç koşulun birincisine göre, 14 harfli sade bir yazıyı kullanan Uygurlar binlerce harfli alfabeyi kullanmış olan Çinlilerden daha çok ilk matbaanın mucidi olmaya münasip görünmektedir. Şimdi gelelim diğer koşullara:

Albert Von Le Coq'un Uigurica adıyla üç büyük cilt halinde yayınladığı Turfan, Beşbalık ve bilhassa Kara-Hoço(idi-kut) gibi Uygur şehirlerinde bulunmuş fresk, ilk olarak Uygur ülkesinde gerçek çehresini kazanmış minyatürlü, tezhipli ve hususi surette ciltli yazma ve basma kitaplara dair eseri, milattan sonra 7-8.Yüzyıllarda bu sanatların Uygurlarda ne derece ilerlemiş olduğunu açıkça göstermektedir (Binark, 196(8): 4). Bu da ayrıca ispatlamaktadır ki, Uygurlar kâğıdın icadından, kitabın ciltlenmesi, resimlendirilmesi ve tezyinine varıncaya kadar her çizgisiyle mükemmel bir kitapçılık sanatına sahiptirler

Uygurların daha 4.yüzyılda yüksek bir kültüre ulaşmış olduklarını Çin tarihleri yazmaktadır. Uygurlar, çeşitli din ve mezheplerin kendi ülkelerinde yayılmasına müsaade etmişlerdir. Bu, başka memleketlerde zulüm ve tazyik gören çeşitli din ve mezhepteki âlimlerin ve mensuplarının, geniş tolerans sahibi Uygur idaresini beğenmesi neticesini doğurmuştur. Ayrıca, entelektüel hayata girmiş olan Uygurlar, Mani dinini yayma bahanesiyle kültür merkezleri arasında mekik dokuyorlar. Orta Asya ve Uzak Şark tarihinde çok önemli bir faktör olmağa hazırlanıyorlardı. Cengiz ve hatta Akkoyunlular ve Fatih devrindeki Orta Asya ve Yakın Doğu saraylarına kültür elçilikleri ve hocalık yapan Uygurların bu vazifeleri en eski devirlerden beri gelmekte idi (Ögel, 1962: 347). Örneğin, Moğolların Uygurlardan ilk olarak öğrendikleri şey Uygur yazısıdır. Bu yazıyı Moğollara tanıtan ve bildiren kişi, Naymanlar sarayında çalışan Tatatunga (veya Taşatun)'dır (Ögel, 2002: 69). Moğol kabuklarını bırakan ve büsbütün Türk kültüründe yetiştiği Timur'un kurduğu devlette Uygurlar ve Uygur alfabesine duyulan ilgi oldukça dikkat çekmektedir. Timur'un sarayında ve önemli şehirlerindeki idari makamlarında kâtiplik görevini çoğu zaman Uygurlar üstlenmiştir(Yu, 2009: 182).

Yukarıdaki alıntı ve beyanlardan anlaşılıyor ki, Arkeoloji Profesörü Bossert'in, basım sanatının icat edilip gelişebilmesi için bir toplumda yerine getirilmiş olması gereken üç önemli koşul (birincisi, harf sayısı az bir abece kullanılması; ikincisi, okuma arzusunun artmış ve kitapların çok artmakta olması; üçüncüsü, kâğıdın bilinip kullanılması)'un tümü Çinlilerde değil de Uygurlar da hazırlanmıştır. Uygurlar 14 harften oluşan bir yazı kullanıyor, kâğıt üretimini biliyor ve okuma-yazma düzeyleri çok yüksek idiler. Çinliler ise gerçi kâğıt üretimini biliyor ve okuma-yazma düzeyleri gelişmiş olsa bile binlerce farklı harflerden oluşan Çin yazısı ilkel matbaanın kullanımına hiç elverişli değildi.

Konumuza daha objektif bakabilmemiz, bu savımızın geçerliliğini güçlendirmek ve konumuza ışık tutabilmek açısından, Uygur bölgesine farklı ülkelerden gelen farklı araştırmacı ve arkeologların görüşlerine bakmamızda fayda vardır.

1. 1900-1901 yıllarda Hindistan'da bulunan İngiliz arkeolog Marc Aurel Stein, Hindi-İngiliz hükümetinin yardımıyla Hotan (Doğu Türkistan'ın güneyindeki bir İl)civarında araştırma gezilerinde bulunmuş ve kazılar yapmıştır. Burada eski Türk alfabesi ile yazılı Türkçe vesikalar bulunmuştur. Bu vesikaların en eskisi M.Ö. yıllara ait olup, askeri teşkilat ile ilgilidir. Aurel Stein burada yapılan kazılar neticesi ele geçen malzemeyi Londra'ya British Museum'a nakletmiştir (Stein, 1907).

2. Japon arkeolog Otani Kozui'in "Yeni Garbi Yurt Tezkeresi" adlı kitabında "Şarki Türkistan'ın Turfan'dan elde edilen eski el yazmaları (şu an Dalyen Lüşün Müze'sinde) içinde, tahta matbaayla basılmış eski Uygurca Budizm kitabı ve resimleri mevcuttur ve bunların dönemi milattan sonra 5.yüzyıla kadar dayanmaktadır."(Kozui, 1927) şeklindeki ifadeler bulunmaktadır.

3. Doğu Türkistan Müzesi fotoğrafçısı FengFei'in "Kuçar Binev Resimlerindeki Vücut Çizimleri" adlı resimlik kitabında, Hotan'de milattan önce 3.yüzyıllarında tahta matbaa ile kâğıda basılmış resimlerin bulunduğu anlatılmıştır. Feng'e göre (1933), "Ejderha Kızın Erini Araması" konulu meşhur resim milattan önce 3.yüzyılında tahta matbaa ile basılmıştır. Sonra bu resim Alman arkeologları tarafından Avrupa'ya götürülmüştür

4.Avrupalı araştırmacılar Tun-Huang'den bulduğu el yazmalar içinde, damga matbaa ve tahta ile basılmış eski Uygur dilindeki resimlik Budizm kitaplarının var olduğunu, hem bu el yazma tarihinin milattan sonra 627-650 yıllar(Wali, 1993) olduğunu belirtmiştir.

5. Fransız gezgin ve oriyantalist Paul Pelliot (1878-1945) Orta Asya'da 1906 yılında yaptığı araştırmalarda Tunhuang mağaralarından birinde, Çin, Tibet, Sanskrit ve Uygur yazıtlarına ait belgeler bulmuş, bunları, döndüğünde getirmiştir. Bu belgelerin çoğu 11.ve daha önceki yüzyıllara aittir. Bu arada, Paul Pelliot, 1300 ve daha sonraki yıllara ait çoğu mükemmel durumda olan ağaç harflerle basılmış yüzlerce belge ele geçirilmiştir. Yapılan incelemede bunların Uygur yazısıyla olduğu anlaşılmıştır (Gündüz, 1978: 336).

6. Zamanın tanınmış oryantalisti ve Türkoloğu Profesör Anne Marie Von Gabain 1967'de Berlin'de yayınladığı "Die Ducke Der Turfan Sammlung-Turfan Basmaları Kolleksiyonu" adlı eserinde Çin ve Uygur kitapçılığı hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Çin ve Uygur elyazmaları ve basma kitapları, bunların sayfalandırmaları bu bilgiler arasındadır. Kitaptan edindiğimiz bilgilere göre, Çin'de tomar halindeki elyazması kitaplarda sayfa numarası yoktur. Basma kitaplarda ise, sayfanın sol alt köşesinde bu kayda rastlanır. Bin Buda mağarasında bulunan kitaplarda, sayfa kaydı sayfanın sağ üst köşesinde ve çift yapraklar üzerindedir. Bu ise, yalnız Uygur Türklerine mahsus bir özelliktir (Gündüz, 1978: 336).

Von Gabain, harf döken Uygur sanatkârlarının Çin matbaacılığında önemli etki ve katkılarının olduğunu belirtmektedir. Von Gabain'in ileri sürdüğüne göre, Çinliler, müteharrik harfleri tek tek değil, kelimeler ve gramatik ekler halinde dökmüşlerdir. Çincenin yapısı, böyle müteharrik harfler meydana getirmeye ve dolayısıyla matbaaya tabi ki uygun görülmemektedir (Gündüz, 1978: 337) Bütün bu bilgiler, matbaanın Uygurlar tarafından icar edildiği kanısını ve savını kuvvetlendirmektedir.

7. Matbaanın Uygurlar tarafından icat edildiğine ve kullanıldığına dair, Amerika'da yayınlanan eserlerde geniş bilgiler verilmiştir. Tanınmış bilim adamı, Belçika asıllı, ABD Harward Üniversitesi Profesörlerinden Sarton'un beş ciltlik "Introduction To The History Of Science-İlimler Tarihine Giriş" adlı eserinin 3.cilt 1. kitabının 378-379 ile 729-734 ve 830-832 sayfalarında ve yine Amerikalı tarihçi ve yazar William Durant'ın 11 ciltlik "The

History of Civilization-Medeniyet Tarihi" adlı eserinin 6. cilt 156-160 sayfalarında, matbaacılığın tarihi, gelişmesi ve Uygurların buluştaki rolleri ile bu konudaki kaynaklarla hakkında geniş bilgilere yer verilmektedir (Gündüz, 1978'den).

8. Uzun Yıllar, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Hungaroloji Kürsüsü Profesörlüğünü yapmış olan büyük Macar tarihçisi ve Türkoloğu Laszlo Rasonyı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınlarından "Tarihte Türlük" adlı kitabının 112.sayfasında: "matbaanın mucidi Gutenberg veya Coster olmayıp, onlar anacak geliştirdiler. Matbaa, yüzyıllar önce Çin'de Kore'de ve bizim için önemlisi Uygurlarda bilinmekte idi. Blok baskının batıya yayılmasında, Uygurların büyük rolü vardır. En eski müteharrik tipte harfler Türkçe için kullanılmıştır." demektedir.

9. 1878'en 1914'lü yıllarına kadar, Alman, İngiliz, Fransız, Rus etnolog ve arkeologları tarafından bir kez Turfan, Beşbalık, Bezeklik, Kara Hoço ve Hoço, İdikut, Yarkent Ve Hotan gibi Uygur şehirlerinde yapılan kazı ve araştırmalarda Türk-Uygur medeniyetinin kesin varlığını ispatlayıcı sayısız belgeler bulunmuştur. Turfan'da kazılar ve araştırmalar yapan (1904-1907 ve 1913-1914 yıllarında) tanınmış Alman bilgini Von Le Coq (Albert August Von Le Coq, 1860-1930) şunları yazmaktadır: "Bu yağmursuz ve kumlu kıtada, yüzyıllarca örtülü kalmış büyük binalar, heykeller, duvar resimleri, canfes ve kağıt üzerine yapılmış resimler, kitaplar, zengin bir edebiyatın eski belgeleridir. Bunlar yüksek bir medeniyetin kesin şahitleridir. İngiltere, Fransa ve Almanya'da böyle şeyler yokken, güzel ve büyük bir medeniyet sahibi olan Türkler, atalarıyla iftihar edebililiriler. Harfleri güzel, yazılışları mükemmel olan bu kitapların, renklerinde türlü renkler kullanmışlardır. Kitaplar, kâğıt ve deri üzerine yazılıdır. Bunlar, Türklerin güzel sanat duyularına birer şahittir. Kültürün gelişimi ve yayılışının en önemli araçlarından biri olan kitap basma sanatında, matbaanın mucidi Johannes Gutenberg veya Hollandalı Coster olmayıp, onlar bunu, ancak geliştirmişlerdir."(Gündüz 1978'den).

10. Matbaanın tarihi üzerine araştırmalar yapan İngiliz bilgini Carter (1995), "The Invention of Printing in China and it's Spread Westward" adlı eserinde, yeryüzünde en eski matbaa harflerinin Uygur Türkçe'sinde olup, matbaanın daha önce Çinliler tarafından bilindiği iddiasının efsane olduğunu belirterek "blok baskısının batıya doğru götürülmesinde ve Türk dilinde müteharrik harflerin ilk yayılmasında, Türk ırkına mensup halkın pek büyük hissesi vardır." diyerek ilk matbaanın mucidinin Uygurlar olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Matbaanın kullanılmaya başlamasıyla önce gazeteler, sonra kitap ve dergiler ortaya çıkmış, basılan bu yazılı basın ürünleri halk kitlelerini derinden etkilemiştir. Avrupa'yı ortaçağ karanlığından aydınlığa çıkaran en önemli etken de matbaa olmuştur. Matbaanın insanlık için yaptıkları sadece bunlarla kalmamış; siyasetten askeriye'ye, kütlüden edebiyata, dinden bilime kadar olan birçok alanda reformlar gerçeklemiştir. Şüphesiz ki, aydınlanmanın, Rönesans'ın, modernleşmenin ve hatta şu an geldiğimiz noktadaki yüksek teknolojinin de gelişmesinde de matbaanın rolü gerçekten büyüktür. Matbaa günümüzde hem çok önemli bir konuma sahiptir. Etrafımıza baktığımız zaman hemen hemen gördüğümüz her şey matbaanın eseridir. Günlük gazetemiz, dergimiz, reklam tabelaları gibi; aynı zamanda tekstil sektörüne baktığımızda kazak, t-shirt, sweet, gömlek üzerine yazılan yazılar, basılan resimler, amblemler her biri matbaanın ürünüdür. Günümüze kadar bu kadar bilginin kaydedilmesi, korunması, yayılması ve kuşaktan kuşağa aktarılması da matbaa aracılığıyla mümkün olmuştur.

Kullanıldığı ilk günden günümüze kadar hayatımızı bu kadar etkileyen matbaacılığın kim tarafından ne zaman icat edildiği uzun yıllardır bilim çevrelerinde önemli bir tartışma konusu olagelmiştir. Birçok araştırmacı, 15. yüzyılda Gutenberg'le başlayan bu

teknolojinin Çinliler tarafından bulunduğu fikrini savunmuştur. Diğer bir kısım araştırmacılarsa matbaacılığın Japonlar ve Koreliler tarafından geliştirildiği savını öne sürmüştür.

Fakat 19. yüzyılda Almanya, İngiltere, Japonya, Hindistan gibi farklı coğrafyadan gelen arkeologların Doğu Türkistan adıyla tanınan Uygur bölgesinde yaptığı tetkik ve araştırmalar, bölgeden bulduğu kalıntı ve tarihi eserler, ilk matbaanın Çinliler tarafından değil belki Uygurlar tarafından icat edildiğini göstermektedir.

Helmouth Bossert'in tezine göre, daha sonra Moğollar Uygur kültürünü aldıklarından, Moğolların 1241'de Almanya'yı istilaları sırasında beraberlerinde basılı kitaplar getirdikleri ve Ortaçağ Almanya'sına baskı sanatının ürünlerini gösterdikleri, tahta kalıplarla baskı tekniğini Almanlara öğrettikleri anlaşılmaktadır. Ancak Gutenberg'in icadına kadar geçen 200 yıllık zaman bu baskı tekniğinin biraz daha olgunlaştırılmasını sağlamıştır.

Demek çalışmamızdan çıkan nihai sonucu özetlemek gerekirse, gerçi matbaanın icadıyla ilgili Çin'de, Japonya'da ve Kore'de ortaya çıktığına yönelik bir kısım görüş ve savlar mevcut olsa bile, Japonya, Almanya, İngiltere, ABD, Fransa vb ülkelerden gelerek Uygur bölgesinde araştırma ve incelemelerde bulanan tarihçi ve arkeologların ortaya çıkardığı delil ve kanıtlar, ilk matbaanın Uygurlar tarafından geliştirildiği görüşünü ispatlar niteliğindedir. Yani farklı coğrafya ve farklı alanlardan farklı tarihlerde Uygur bölgesine gelmiş olan birçok araştırmacıların ortak buluş ve görüşleriyle, matbaanın ilk olarak Çinliler tarafından değil belki Uygurlar tarafından icat edildiği, hem mantıken hem delilen sabittir.

Kaynakça

BECER, Emre. (1997*). İletişim ve Grafik Tasarım*. Ankara: Dost Kitabevi.

BİNARK, İsmet. (1964). "Türk Kitapçılık Tarihinde Tezhip Sanatı". *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Cilt 8, S. 3-4.

BOSSERT, Helmuth Theodor. (1937). "Tab Sanatının Keşfi". *İkinci Türk Tarihi Kongresi*.

CARTER, Thomas Francis. (1925). *The Invention of Printing in China and its Spread Westward.*

CARTER, Thomas. (1955). *The Invention of Printing in China and its Spread Westword*. Newyork: Ronald Press.

GERÇEK, Selim Nüzhet. (1939). *Türk Matbaacılığı1: Müteferrika Matbaası*. İstanbul: Devlet Basımevi.

GÜNDÜZ, Mahmut. (1978). *Matbaanın Tarihçesi ve İlk Kuran Kerim Basımları*.

KOZUİ, Otani. (1927). *Yeni Garbi Yurt Tezkeresi*.

MAN, John. (2009). *The Gutenberg Revolution*. UK: Transworld Publishers.

MUNİS, Erdoğan. (1966). *Evrimi ile Yazı Sanatı*. Ankara: Sevin Matbaası.

ÖGEL, Bahaeddin. (1962). *İslamiyet'ten Önce Türk Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ÖGEL, Bahaeddin. (2002). *Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

RASONYI, Laszlo. (1971). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

SHEN, Dingping. (2008). *Zhongguo Sida Faming Dui Ouzhou Wenming De Yingxiang*. Pekin: Lishi Jiaoxue.

SHENG, Jing. (2010). *Jiantan Zhongguo De Sida Faming Dui Ouzhou Wenyi Fuxing De Yingxiag: Zhongguo Xibu Keji.*

STEİN, Marc Aurel. (1907). *Ancient Khotan: Detailed Report of Archelog Explorat in Chinese Turkestan(1-2)*. Oxford.

"UYGURLARIN TUN-HUANG'DEKİ MEDENİYET MİRASLARI". (1993). *Xinjiang Kütüphaneciliği*, S. 3-4.

WALİ, Kurban. (2015). *Archeological Information About Uyghur*. Washington.

YILDIZ, Gültekin. (2009). *Neferin Adı Yok, Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devletinde Ordu ve Toplum (1826–1854)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

ZHAO, Shudong. (2000). *Zhongguo Yinshua Ruhe Xichuan Ouzhou*. Pekin: Pekin Üniversitesi Yayınevi.

İnternet Kaynakları

∗URL-1: https://zhidao.baidu.com/question/560375694.html. (Erişim: 20.07.2018)
∗ URL-2: http://www.bizimelbistan.com/yazar.asp?yaziID=16265. (Erişim: 21.07.2018)